

ՊԵՏՐԱՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ

ՇԵԼԼԵՆ ԵՒ ԵՐԱՅԱԿԱՆ

ՀԱՍԿԱՑՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Դանիէլ Մարգարէի Գիրքը, կը ներկայացնէ այսպիսի պատմութեան փիլիսոփայութիւն մը: Այս Գիրքին մէջ մենք կը տեսնենք թէ մարդկութիւնը պրօցէսի մը մէջ է և կը միտի դէպի որոշ նպատակ մը: Դանիէլի մեկնութիւնը Նաբուգոդոնոսորի երազին, կը ներկայացնէ առաջին փորձը մարդկային պատմութեան մէջ, «պատմութեան» ծրագիր մը մշակելու. — փորձ մը որ աւելի վերջը պիտի կրկնուէր և պիտի զարգանար Քրիստոնէական փիլիսոփայութեան մէջ: Երեմիա Մարգարէի, պատմութեան մասին ունեցած տեսակէտը գունաւորուած է իր այն հաւատքովը թէ Աստուած պատժեց իր ժողովուրդը: Ան կը սիրէր զՆաբուգոդոնոսոր իբրեւ «Աստուծոյ Զեռքին մէջ խարազան»: Հրեայ հասկացողութեան մարգարէական այս նկարագիրը հետագային կազմաւորեց պատմութեան փիլիսոփայութիւնը: Հելլեն աշխարհը բաւականացած էր դաշնաւոր Տիեզերքի մը հայեցողութեամբ. բայց այս մէկը ծանօթ էր Հրեաներուն որոնց բաժին էր ինկած յայտնաբերելու մարդկային ճակատագրականութեան պատմական տրաման. — Տրամ մը որ մեծ դէպք մը պիտի արձանագրէր Հրեայ, ինչպէս նաև հանուր մարդկութեան ճակատագրին վրայ: Ատիկա Մեսիական Գաղափարն էր, մեկին՝ Հրեայ ժողովուրդին:

Պիտի ուզէի այս տեսակէտը ապացուցող քանի մը բաղդատութիւններ մէջըրել: Ի՞նչպէս եղաւ որ Յոյները, որոնք վերբերին մարդկային Ոգին մեծ յայտնութիւնները, կարող չեղան յղանալու պատմութեան գաղափարը: Պարզապէս որովհետեւ Հելլեն աշխարհը ազատութեան հասկացողութիւնը չունէր: Ոչ Յոյն կրօնքը և ոչ ալ Յոյն փիլիսոփայութիւնը ի յայտ բերաւ լման Ազատութեան sense-ը: Ճակատագրին ենթարկումը Հելլեն ոգին մամնէն caractéristique երևոյթն է: Ատիկա

անոր համար որ՝ Յոյները միշտ ալ, աւելի Զեռն է որ նշանակութիւն կուտային քան թէ Խորքին: Արուեստի, փիլիսոփայութեան, ինչպէս նաև Հելլեն կեանքի ամէն մարդի մէջ ձևական կատարելութեան օրէնքները գերիշխող էին նիւթի և պարունակութեան վրայ, ներփակելով ոչ-բանական մօթիֆը մարդկային կեանքին:

Արդ՝ այս ոչ բանական սկզբունքը ազատութեան հետ նոյնիմաստ է գրեթէ, ինչպէս որ յետոյ Ֆորմիւլի վերածուեցաւ Քրիստոնէութեան կողմէ: Քրիստոնեայ աշխարհը Խորքին աւելի նշանակութիւն ընծայեց քան թէ Զեռն: Քրիստոնէութիւնն էր որ մարդկային ազատութեան ոչ-բանական սկզբունքը, ինչպէս նաև ստեղծագործ անհատը երեան բերաւ, առանց որուն պատմութեան պրօցէսը անկարելի է: Մինչ Հըրեայ հասկացողութիւնը, պատմական պրօցէսը կ'ապահովէր մարդկութեան, միւսը, բարին և չարին զիտութիւնը կը բերէր: Որովհետեւ, պատմութիւն գոյութիւն չի կրնար ունենալ առանց չարին ազատութեան որ իր սկիզբը ունի մարդկային ծնունդէն: Առանց այս պայմաններուն աշխարհ մը պիտի անսկիզբ ըլլար, կատարելին ձգտող, Աստուծոյ անթերի թագաւորութիւնը, կատարելալ Տիեզերք մը Բարին և Գեղեցիկին Զեռն մէջ: Բայց աշխարհի պատմութիւնը իր ծնունդը չըրաւ այսպիսի կատարելութեան մը մէջ: Այս է «Պատմական Պրօցէս» յղացքին ետեւ եղող գաղափարը: Գաղափար մը, որ չէր կրնար յառաջ եկած ըլլալ Հելլեն հասկացողութեանէն, որ առաւելաբար Տիեզերական կատարելութեան ձգտող մըն էր:

Արիական հասկացողութիւնը, աւելի Հնդկական մշակոյթին կը մօտենայ քան թէ Հելլենականին: Կարելի է ըսել որ Հնդկական ճակատագրականութիւնը և հասկացողութիւնը ամենէն աւելի ոչ-պատմականներն են: Իրենց ամէնէն խորունկ էլէմանները չեն մերձեցուած պատմութեան: Անոնք պատմութեան մասին գաղափար չունէին: Իրենց ոգեկան կեանքը կը թուէր ըլլալ անհատական բան մը, անհատական ոգեկան ճակատագրականութիւն մը, որուն խորքին մէջ Աստուածութիւնը կը յայտնակերպուի մասնաւոր ձևով մը որ կ'անդրանցնի պատմական ճակատագրականութիւնը:

Հնդկիկ ոգին պատմականն ու բնագանցականը կը գէժանդիմանէ։ Այս երկուքը միութեան մը բերելու իրենց անկարողութիւնը, առաջնորդեց զիրենք, պատմութիւնը յղանալու իրրե երևոյթներու պարզ, արտաքին շարայարութիւն մը, զուրկ՝ ներքին իմաստէ, նշանակութենէ։ Հոս ուրեմն կը տեսնենք թէ պատմութիւնը նոյնիմաստ կ'ըլլայ, արտաքին փորձառական աշխարհին հետ, իրականութեան հիմնական կարգ մը, զորս կարեւոր է տիրանալ որպէսզի հաղորդակցինք բնագանցական էոյթին հետ աւելի բարձր աշխարհի մը, որ Ոգիին դրուշմը կը կրէ։

Այսպէս է ուրեմն Արիական Մօնիզմը, զորս մենք սովորաբար կը գտնենք ընդդէմ Հրեայ և Քրիստոնեայ հասկացողութեանց երկուութեան։

Առաջին անգամ Հրեայ ժողովուրդը պատմութիւնը իմաստասիրելու փափաքը ունեցաւ։ Բայց Քրիստոնեայ աշխարհին վերապահուած էր փառքը հաստատելու համար իրաւ պատմութեան փրկիստփայլութիւն մը, իրրե մասնաւոր ոգեկանութիւն և աշխարհահայեացք (weltanschauung)։ Քրիստոնէութիւնը Հիլլենականն ու Եբրայականը միախառնեց և տիրացաւ պատմականի մասնաւոր ներհայեցողութեան մը (intuition) որը սուրացուած էր զասական և նոյնիսկ Հրեայ մշակոյթներուն։

Պատմութիւնը և իր յղացքը կարելի են միայն երբ աշխարհի պրօցէսը կ'ըմբռնուի իրրե քաոսային բան մը։ Պատմութեան քաոսային (catastrophique) մեկնութիւնը կ'առաջադրէ կեդրոնական իրականութիւն մը. — Աստուածային յայտնութիւնը, որուն միջոցաւ ներքինը կ'արտաքնանայ, և ոգին կը մարմնաւորի։ Այսպիսի հասկացողութիւն մը ծանօթ էր Յոյներուն և նոյնիսկ խորապէս ոգեպաշտ Հնդկիններուն, որոնք նախազգացումը չունեցան պատմութեան մէջ մեծ և կեդրոնական դէպքի մը։ Քրիստոնէութեամբ, ազատութեան յղացքը եկաւ մարդոց, զորս անտեսուած էր Հիլլեն աշխարհէն բայց որ անհրաժեշտ էր կառուցանելու պատմութիւնը և իր փրկիստփայլութիւնը։ Անկարելի է պատմութիւնը իմանալ, առանց ազատութեան այսպիսի հասկացողութեան մը, որ կը կեդրոնացնէ պատմութեան վրայ իր

տրամադրիկ և եղերական նկարագիրը. — եղերականութիւնը չարին և մթութեան, Յաւիտենականն ու ժամանակաւորը կը համագոյակցին Քրիստոնէական հասկացողութեան մէջ փոխադարձ մասնակցութեամբ, մինչ Յոյները ժամանակի ընթացքը իրրե շրջանակ զիտէին։ Քրիստոնէութիւնը անցաւ շրջանակային գաղափարէն, գտնուեցաւ պատմական նպատակ մը։ Անիկա ներմուծեց Տինամիզմի գաղափարը և ազատագրող սկզբունքը որ արձակեց փոթորկայոյզ և ընդզլող պատմութիւնը Արեւմտեան Ժողովուրդներուն։

Պատմութիւնը երկու մեծ էլէմաններ կ'առնէ, — ստեղծագործողն ու պահպանողականը։ Պատմական պրօցէսը կարելի չըլլար առանց այս միաւորման։

«Պահպանողական էլէման» յղացքով ըսել կ'ուզուի, ոգեկան անցեալին հետ հաղորդակցութիւն մը, ներքին աւանդութիւն մը, և անցեալի ժառանգութենէն ընկալչութիւն մը։ Բայց պատմութիւնը անվիճելիօրէն կը պահանջէ Տինամիք-ըմ-տեղծագործ էլէման մը և ինքնակատարելագործման նպատակ մը։ Այսպէսով ըստեղծագործ սկզբունքը կը համագոյակցի ներքին կապի մը հետ և խորապէս կը հաղորդուի անցեալով։ Այս երկուքէն որեւէ մէկուն պակասը չի վաւերականացնէր պատմութեան առաջադրութիւնը։

Զուտ և վերացական պահպանողականութիւնը հակապատմական է, քանի որ անիկա արդէն իսկ իրագործուածը կը պահպանէ։ Այսպիսի իմացք մը պատմութիւնը անկարելի կ'ընէ։ Միւս կողմէ անցեալի հետ կապ մը պահել, կը նշանակէ ստեղծագործ Տինամիզմ ունենալ, անցեալէն եկող կտակներուն հաւատարիմ ըլլալ, և մեր պապերուն ստեղծագործ և Տինամիք կեանքին հաղորդ ըլլալ։ Կապ մը հետեւաբար մեր նախնեաց հետ, մեր հայրենիքին հետ, և վերջապէս այն բոլորին հետ որոնք նուիրականացած են, ստեղծագործ և Տինամիք պրօցէս մըն է, որ կը նայի դէպի ապագան, կատարելութեան տանելով նոր կեանք մը նոր աշխարհի մը մէջ։ Այս պրօցէսը կը պատահի յաւիտենութեան մէջ. և միացումը՝ յաւիտենական կեանքին մէջ կը կատարելագործէ ինքզինք, տեսակ մը մը, պատմական, ստեղծագործ, և վեր-

ջապէս Տինամիք շարժամար։ Այսպիսի յղացք մը կը միաւորէ ժամանակաւորն ու յաւիտենականը, պատմականն ու բնագանցականը, այն որ ներկայ է պատմութեան ֆիզիք իրականութիւններուն մէջ, և այն որ վերջապէս կը յայտնակերպուի ոգեկան իրականութեան ամենախորունկին մէջ, ու կ'օգնէ զօգելու երկրային ու երկնային պատմութիւնները։

Բայց, ինչ կը նշանակէ «երկնային Պատմութիւն» յղացքը։ Ոգեկան կեանքի ներքին ծալքերուն մէջ, կը բնակի նախաճակատագրականութիւնը, որ կը յայտնակերպէ ինքզինք երկրային կեանքին մէջ։ Երկնային այս նախերգանքը նմանիմաստ է Goethe-ի Faust-ին։ Faust-ի ճակատագիրը Մարդուն ճակատագիրն է, ու այս երկնային նախերգանքը կը կանխորոշէ մարդկութեան երկրային ճակատագիրը։ Պատմութեան փիլիսոփայութիւնը պարտի, պատմութեան բնագանցականը ըլլալ։ Վասնզի անիկա իր ծնունդը ունի այն երկնային նախերգանքին մէջ զորս կը կանխորոշէ պատմական ճակատագրականութիւնները ներքին ոգեկան պատմութեան յայտնակերպման մէջ, որովհետեւ երկինքը մեր ներքին ոգեկան երկինքն է։ Հոս է որ կը գտնենք այն իրաւ կապը պատմականին և բնագանցականին միջև ուր ես կը տեսնեմ է՛ն խորունկ նշանակութիւնը իւրաքանչիւր Բրիտանացի պատմութեան փիլիսոփայութեան։ Անիկա կ'անդրանցնի հերձուհիներու և զաղափարաց զուգահեռականութիւններուն, ապահովելով առաւելագոյն իմացում մը, մէկը միւսին մէջ հեղուով, խորհրդաւոր ալիակերպում մը կը յառաջացնէ, երկնայինն և երկրայինն, բնագանցականն և պատմականին միջև, արտաքնացնելով ներքինը։

ՆԻՔՈԼԱ ՊԵՐՏԻԱԷՎ

Թրգմ.

ԶԱԽԷՆ ԱՖԶ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ

(Վերջ)

ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

ՖԻԱՆՍԱԿԱՆ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԵՔ ՍԻՒՆԵՐԸ

Ուրեմն, ծայր աստիճան դժուար է հետեւիլ իմացականութեան։ Աւելին. տեղին է ան միշտ և ամենուրեք, և վերջապէս, սեպհական կարծուած իր կալուածին մէջ, անոր օգտագործումը ամբողջապէս հաճոյքէ զերծ է։ Որովհետեւ այն որ միշտ կը դատէ, երբեք չվայելիւր և քննադատութիւնը կը դառնայ, իր ձեռքերուն մէջ, բռնազրօսիկ և կարծր բան մը, փոխանակ ըլլալու «պարզապէս արուեստը վայելելու» զիրքերը, և հարստացնելու ու նրբացնելու անոնցմով իր զգայութիւնները։ Պիւնըթիէրի քըննադատութիւնը «զաղափարաբանութիւն մըն է միայն», և ան «կ'արտաքսէ զրեթէ ամբողջովին հեշտանքը որ կը ծնի շփումէն լման, պարզ և իրր լքեալ, արուեստի երկին հետ ... դժուար հրաժարում երեւութական ...»։

Աֆրանս, իր կարգին, կը պահանջէ, ի նպաստ հեշտասէր և քմայքոտ քննադատութեան, որ չի յաւակնիր իմացականութիւն դնել ամէն տեղ, առանց այդ պատճառաւ դադրելու հաճելի ըլլալէ, և ընդհակառակը։ Եւ կ'ուզէ իր սարսափելի հակառակորդին սա աղաչանքը՝ հեղեղական ու դաւաճան՝ «բայց չի՞ կրնար ներել անմեղ մտքի մը խառնուիլ արուեստի բաներուն, նուազ խստութեամբ և շարունակականութեամբ (բաներ որ ինքն ալ չունի), և կիւրարկել նուազ իմացականութիւն, մանաւանդ նուազ տրամաբանութիւն։ չի՞ կրնար ներել պահելու՝ քննադատութեան մէջ, զրոյցի ընտանեկան թոնը և պտոյտի թեթեւ քայլը, կենալու՝ ուր հաճելի է, և ընել երբեմն խոստովանութիւններ, հետեւիլ իր ճաշակին, իր քմայքներուն և նոյնիսկ քմահաճոյքին, ըլլալու պայմանաւ միշտ իրաւ, անկեղծ և բարեացակամ, չզիտնալու և չբացատրելու ամէն բան. հաւատալու՝ անդամամեղի զանազանութեան զաղափարներու և զգացումներու, և խօսելու հաճոյքով սիրելի բաներէ»։